

УДК 338.431.4

Г. М. Запша,

к. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу,
Одеський державний аграрний університет

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

G. Zapsha,

Ph.D in economic sciences, associate professor, the head of management and marketing department,
Odesa state agrarian university

FEATURES OF DEVELOPMENT OF PROPERTY RELATIONS IN THE SYSTEM OF MODERN AGRARIAN TRANSFORMATIONS

Виділено особливості розвитку відносин власності в аграрному секторі. Встановлено, що до найбільш характерних рис сучасного етапу трансформації відносин власності в сільському господарстві відносять: суспільно-політична багатогранність та соціально-економічна багатфункціональність проявів відносин власності; управління власністю переходить від безпосередніх власників-господарників до професійних менеджерів; стратегічна спрямованість та адаптація до ринкових запитів; єдність соціально-економічних процесів індивідуалізації та соціалізації власності; активізація процесів інтелектуалізації власності; інституціональний характер розвитку відносин власності з позицій удосконалення існуючих та сприяння утвердженню нових інститутів багатокладної економіки; визначальний характер впливу відносин власності на ефективність соціально-економічного розвитку суспільства; залежність розвитку відносин власності від ефективності національної аграрної політики; нормативно-правова незавершеність набуття права власності на землю сільськогосподарського призначення з позицій володіння, користування, розпорядження в силу існуючого мораторію на її купівлю-продаж; дуальність ведення сільського господарства, що слугує поточним результатом існуючих відносин власності, розвиток яких породжує, з одного боку, формування горизонтально та вертикально інтегрованих корпоративних структур з високим рівнем концентрації аграрного ресурсного потенціалу, а з іншого — ресурсна диференціація та подрібнення учасників аграрної виробничо-господарської діяльності; низька ефективність існуючих організаційно-економічних механізмів впливу на розвиток відносин власності з позицій їх підпорядкування поточним та стратегічним цілям соціально-економічного розвитку сільських територій.

The features of the property development relations in the agrarian sector are highlighted. It was established that the most characteristic features of the present stage of property relations transformation in agriculture are: social-political diversity and socio-economic multifunctionality manifestations of property relations; management of property is transferred from direct owners of business to professional managers; the strategic focus on adaptation to market demands; the unity of the socio-economic processes of individualization and socialization of property; activation of the processes of property intellectualization; the institutional character of property relations development from the viewpoint of improving the existing and promotion of new institutions mixed economy; determining the character of property relations influence on the efficiency of socio-economic development of society; the dependence of the property relations development of the efficiency of the national agrarian policy; legal incompleteness of acquiring ownership of agricultural land from positions of ownership, use, disposal into force of the existing moratorium on the purchase and sale; and on the other resource differentiation and grinding members of the agrarian production and economic activity; the duality of agriculture, which is the current result of the existing property relations, the development of which allows, on the one hand, the formation of horizontally and vertically integrated corporate structures with high level of concentration in the agricultural resource potential; low efficiency of existing organizational-economic mechanisms of influence on the development of property relations with a position of subordination current and strategic goals of socio-economic development of rural areas.

*Ключові слова: власність, особливості відносин власності, сільське господарство.
Key words: property, peculiarities of property relations, agriculture.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Важливість дослідження особливостей поточного розвитку відносин власності в системі сучасних аграрних перетворень витікає із економічної, соціальної, політичної, міжнародної та правової значущості відносин власності

для становлення високопродуктивного сільського господарства, національного господарського комплексу та посилення конкурентоспроможності аграрної галузі в процесі її інтеграції у світовий економічний простір. Адаптивні та світовий досвід показує досить суттєву залежність результативності реальної економіки від адекватності розвитку відносин власності вимогам часу. Вияв-

лення таких особливостей передбачає проведення ідентифікації даного явища, виділяючи його із всієї сукупності економічних явищ та процесів за рахунок відмінних рис та специфічних проявів в економічному повсякденні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Розвиток відносин власності має визначальний характер впливу на перебіг ринкових трансформацій сільськогосподарства. У зв'язку з цим поділяємо точку зору академіка Юрчишина В.В., який відзначає, що виправдано й єдино правильно виходити з того, що реформування відносин власності і все, що воно породжує й утворює, перебуває у діалектичному взаємозв'язку, розвивається по висхідній. А саме: зміни у відносинах власності вимагають прискорення й забезпечення надійності їх політичної, законодавчої, організаційної, соціальної підтримки, захищеності й забезпеченості. У свою чергу, чим досконалішою, ширшою і надійнішою буде така підтримка, тим більший простір для подальшого розвитку одержать перетворення у відносинах власності [1, с. 266].

Досліджуючи розвиток відносин власності в аграрному секторі в країнах з перехідною економікою, член-кореспондент НААН України Осташко Т.О. справедливо вказує на те, що внаслідок проведених трансформацій сформувалася бімодельна структура аграрної галузі. При цьому в одних країнах переважають великі аграрні підприємства, в інших — домінують дрібні та середні за розмірами аграрні господарюючі суб'єкти [2, с. 43—45]. Проте для всіх новоутворених у сільському господарстві організаційно-правових форм спільною рисою постає перехід до домінуючої приватної форми власності, що замінила державну та колективну власність.

Особлива увага з боку дослідників приділяється трансформації відносин власності в сільськогосподарських підприємствах. У дослідженнях вчених економістів Россоха В.В. та Пронько А.М., наголошується на тому, що сучасні процеси формування та розвитку виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств відбуваються на засадах переходу до ринкових умов господарювання і приватизації землі та майна. Ці процеси спричинили низку проблем стосовно господарювання дрібних власників засобів виробництва, використання найманої праці в сільськогосподарському виробництві, управління господарюючими суб'єктами та ефективності використання в цих умовах наявної власності [3].

Підкреслюючи вагомість основних здобутків економічних наукових пошуків названих та інших вчених у контексті проблематики власності в сільському господарстві, разом з тим, слід вказати на необхідність виокремлення специфічних характеристик відносин власності на сучасному етапі аграрних перетворень.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження полягає в ідентифікації та характеристиці особливостей розвитку відносин власності як необхідної передумови, що формує теоретико-методологічний базис подальших прикладних досліджень та прийняття конкретних управлінських рішень щодо підвищення соціально-економічної результативності трансформації відносин власності в аграрному секторі.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА ЇХ ОБГРУНТУВАННЯ

Особливості сучасного розвитку відносин власності в аграрному секторі формуються під сукупним впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників та проявляються в життєдіяльності суспільства в якості існуючих та (або) зачаткованих соціально-економічних, політико-правових, виробничо-господарських та інших суспільних процесів, подальше інституційне функціонування яких визначається відповідністю еволюційному руху суспільства та цивілізації.

До числа основних особливостей сучасного розвитку відносин власності в аграрному секторі слід віднести їх глибинну трансформацію, що набуває перманентного характеру та стосується всіх сфер функціонування сільської громади, її членів та суттєво впливає на життєдіяльність суспільства в цілому. Каузальний зв'язок змін відносин власності прямо чи побічно торкається різних суспільно-

політичних, соціально-демографічних, організаційно-економічних, кадрово-управлінських, еколого-природоохоронних та інших процесів у сільській місцевості, займає тривалий період часу та охоплює всю країну. Внаслідок такої масштабності та багатогранної дії відносин власності, їх дослідження щодо макроекономічних та мікроекономічних об'єктів мають різноплановий науковий характер.

Так, на основі системного підходу, Россоха В.В. та Пронько А.М. всебічно розкривають існуючі проблеми розвитку відносин власності на мікроекономічному рівні та науково обґрунтовують напрями їх вдосконалення в підприємствах аграрного сектора та вдало визначають перспективи підвищення ефективності функціонування відповідних господарюючих суб'єктів.

До вагомих наукових здобутків Россохи В.В. та Пронько А.М. слід віднести складений ними перелік внутрішніх та зовнішніх чинників впливу на ефективність управління власністю [3, с. 138], сформовану систему оцінки факторів впливу на ефективність використання власності [3, с. 141—148], а також розроблені конкретні пропозиції на предмет удосконалення відносин власності в аграрних підприємствах. Пильної уваги з боку науковців та практиків заслуговують наведені тут авторські рекомендації стосовно організаційно-економічного та методично-нормативного регулювання державою розподілу та використання підприємствами прибутку, заохочення матеріальними та соціально-психологічними важелями найманих працівників до високоефективної праці, надання певної організаційно-управлінської та економічної самостійності внутрішньогосподарським структурним підрозділам, покращання орендних відносин між орендодавцями та орендарями землі та майна.

Поділяємо точку зору дослідників, що наслідком проведених перетворень у сільському господарстві виступає практично завершена приватизація власності, а її власник стає домінуючим агентом. Бо саме він ухвалює рішення про розподіл обмежених ресурсів та визначає напрями виробничо-господарської діяльності відповідного господарюючого суб'єкту. Вказуючи на те, що власник і господар, які з'явилися на селі, стали важливим чинником ринкових відносин: конкуренції, спонукання до підвищення ефективності виробництва та подальшого прогресивного розвитку сільського господарства, дослідники цілком справедливо підмічають породжені при цьому негативні явища. Їх джерелом правильно визнається низка чинників: недосконалість законодавства, невідповідності менеджменту та виконавців до реформування, підозрливості персоналу підприємств до нововведень, відсутність у певній частині фахівців прогресивного мислення та розуміння необхідності глибоких перетворень, необізнаність селян з юридичних та економічних питань ведення підприємництва.

Значимою особливістю сучасного розвитку відносин власності в аграрному секторі є те, що даний процес відбувається одночасно зі становленням та утвердженням в господарському комплексі країни ринкової економіки. Ця особливість відносин власності спричинюється перехідною економікою, транзитивний характер якої передбачає перехід від однієї до іншої економічної системи, а також необхідністю використання ринкових організаційно-економічних засад, сукупність яких дозволяє виводити виробничо-господарську діяльність агропромислового комплексу та його господарюючих суб'єктів на відповідний світовим вимогам рівень.

Характерними рисами розвитку відносин власності перехідної економіки виступає:

— посилення змагальності різних форм власності та господарювання за купівельні переваги існуючих та потенційних покупців виробленої продукції та здійснюваних послуг;

— значна динаміка структурних зрушень стосовно організаційно-правових форм власності та господарювання в розрізі: загальної кількості відповідних господарюючих суб'єктів та їх співвідношення; наявного ресурсного потенціалу та його складових; масштабу та асортиментних позицій товарної продукції на внутрішньому та світовому ринках із зайняттям на них певних ринкових часток;

— активне виникнення нових організаційно-правових форм ведення аграрної виробничо-господарської діяль-

ності та демобілізація неконкурентоспроможних і застарілих форм аграрного виробництва. Діалектична єдність появи нового та руйнування старого породжує сучасну загальну неоднозначність перебігу соціально-економічних процесів у сільській місцевості;

— порушення стабільної стійкості існуючої (державної) форми власності, вплив якої на ефективність господарського комплексу зменшується, за одночасного виникнення та зростання вагомості в сільській місцевості нової (недержавної) форми власності, наслідком чого виступає економічна розбалансованість та нестабільність;

— багатоваріантність формування нової економічної системи в зв'язку з участю в даному процесі значної чисельності осіб, які, проживаючи в сільській місцевості, мають різні соціально-економічні цілі та засоби їх досягнення, а також усталені звичаї, традиції, уподобання, навички аграрного господарювання за відповідними формами власності;

— альтернативність якісної зміни відносин власності в аграрному секторі через вплив на цей процес сукупності чинників соціального, економічного, регіонального та демографічного характеру світового та національного рівнів.

Пореформений період має економічні дисбаланси, змінює ментальні інституції, породжує в частини населення психологічний дискомфорт та соціальні конфлікти. Звідси витікає неоднозначна оцінка трансформації відносин власності науковцями, практиками, сільською громадою та суспільством в цілому. Їх бачення ґрунтуються на критеріях та оцінках, які виставляються конкретними особами згідно з існуючими ідеологемами та власним світоприйняттям.

Трансформація відносин власності в аграрному секторі змінює економічну систему. На місці неринкової соціалістичної економіки, в основі якої знаходилася централізована командно-адміністративна система управління з домінуючою державною формою власності на засоби виробництва, за відсутності повноцінної ринкової конкуренції та приватної власності, утворюється ринкова економіка з конкуренцією та пануючою недержавною власністю. Процес її становлення та утвердження, згідно з державною регуляторною політикою, формує зміст перехідної економіки, що займає певний історичний період.

Розкриваючи стратегічні цілі аграрних трансформацій, Осташко Т.О. встановлює першочерговість проведення масової приватизації землі та майна в колишніх колективних сільськогосподарських підприємствах. Вченою зазначається, що приватна власність на основні засоби виробництва утворює в сільському господарстві фундамент для подальших соціально-економічних змін. Економічна складова останніх стосується побудови ефективного, високопродуктивного, конкурентного ринково орієнтованого аграрного сектора, а соціальна — передбачає загальне економічне піднесення та зростання добробуту [2, с. 25]. Узагальнюючий висновок викладеного полягає в тому, що приватизація землі та майна закладає фундамент для формування ринкової економіки, яка в свою чергу, виступає в якості одного з найбільш впливових чинників розвитку відносин власності аграрного сектора.

Презентуючи ринок землі як економічну категорію, доктор економічних наук Заєць В.М. з наукових позицій обґрунтовує необхідність приватної форми власності на землю як таку, що захищає користувачів, які здатні забезпечувати найвищу продуктивність використання основного засобу виробництва в сільському господарстві. Логічно звертає увагу на те, що економічна теорія розглядає трансформацію прав власності на землю в економічній актив підприємства як законотвірну ендегенну відповідь економіки на зростаючий попит на неї та на зростання позиції сільськогосподарського капіталу [4, с. 5—20]. В даному випадку підкреслюється та науково обґрунтовується необхідність повноцінної приватної власності на землю, щодо якої власниками здійснюється володіння, користування та розпорядження, як об'єктивної передумови створення внутрішнього мотиваційного чинника соціально-економічного розвитку аграрного сектора.

Розвиток відносин власності в процесі становлення ринкової економіки породжує в сільській місцевості низку соціально-економічних проблем. Можливість їх виникнення передбачалася видатним вченим економістом Чаяновим О.В. Так, висвітлюючи питання диференціації се-

лянських господарств, ним розкривалася невідповідність ринкових вимог та реального розміщення населення, що, стосовно окремих регіонів, називав аграрним перенаселенням, яке давить. Вказувалося, що саме в таких регіонах помітно проявляється низка негативних процесів, у тому числі міграції та розвиток кабальних форм взаємовідносин між господарствами. Масове селянське господарство, що перебудовується із натуральних форм в товарні та яке попадає при цьому в колізії перевищення наявного кількісного складу населення по відношенню до кількості робочих рук, що потребується ринково оптимальними формами господарства, природно втрачає власну однорідність та відчуває найбільш різкі процеси диференціації та розвиток експлуатації відносин [5, с. 147].

Таким чином, ще на початку 20-го сторіччя здійснювалися наукові застереження на предмет можливих соціально-економічних загострень в сільському господарстві за умови переходу економіки до функціонування на ринкових засадах. Зростання сільського безробіття, прискорення міграційних процесів до міст сільських мешканців, посилення експлуатаційного тиску по відношенню до сільських мешканців та інші сучасні негаразди актуалізують наукові пошуки щодо регулювання відносин власності перехідної економіки з позиції збалансованого економічного та соціального розвитку аграрного сектора.

Вагома особливість сучасного розвитку відносин власності в аграрному секторі полягає в тому, що управління власністю переходить від безпосередніх власників-господарників до професійних менеджерів, які покликані нарощувати власність за рахунок інтенсифікації виробничо-господарської діяльності та високоефективного використання людського капіталу. Об'єктивна потреба щодо застосування праці професійних управлінців для примноження матеріальних та нематеріальних благ зумовлюється колективним характером сучасного виробництва. В кожному господарюючому суб'єкті його ефективність значною мірою залежить від узгодженості в роботі всіх працівників та ланок, що покликаний забезпечувати компетентний аграрний менеджмент.

Досліджуючи природу управлінської праці, професор Турецький О.А. зазначає, що саме на основі особистих та колективних інтересів і під їх впливом, які в своїй сукупності складають інтереси суспільства, творча енергія кожної людини, всіх людей як енергія всього суспільства, концентрується та акумулюється в належному напрямі, концентруючи зусилля суспільства, його знання та досвід на вирішення своїх проблем та інтересів, на задоволення індивідуальних та громадських потреб. З цього витікає, що на сучасному етапі соціально-економічного розвитку нашої країни, управління працею в кожному підприємстві, в регіоні, галузі, в цілому на рівні всього господарського комплексу перетворюється у одну з найбільш важливих управлінських завдань [6, с. 8—9]. Компетентний менеджмент дійсно забезпечує єдність інтересів та енергетичну концентрацію всіх учасників виробничо-господарської діяльності, незалежно від її масштабів, інтенсифікуючи нарощування власності.

Згідно з дослідженнями професора Клочана В.В. до факторів, що вагомо впливають на розвиток відносин власності в аграрному секторі, відноситься формування та становлення в ньому системи інформаційно-консультаційного забезпечення. Вчений цілком правомірно звертає увагу на ту обставину, що в нашій країні така система знаходиться в стадії створення. Необхідність її прискореного завершення обґрунтовується тим, що ця система сприяє впровадженню в практику аграрного господарювання новітніх досягнень з менеджменту, маркетингу, економіки, організації праці, техніки та технології [7, с. 4]. Прикладне використання здобутків наукової думки дійсно формує реальні умови для збільшення масштабів власності та забезпечує виведення їх відносин на рівень сучасних світових стандартів.

Аргументом на користь такого висновку слугує й те, що в умовах зміни відносин власності перспективи сільського соціуму значною мірою визначаються його ринковими результатами, ефективність яких потребує здійснення висококваліфікованих інформаційно-консультаційних послуг. Їх виконання повинно охоплювати управління виробничо-господарськими процесами ринкових суб'єктів, приділяти пильну увагу аграрній освіті та науці,

вирішувати сільські соціальні та екологічні проблеми, створювати сприятливі умови для інноваційної діяльності, впроваджувати науково-технічні здобутки в практику сільського господарювання та забезпечувати інтелектуалізацію праці біля землі.

Значущою особливістю сучасного розвитку відносин власності в аграрному секторі виступає їх стратегічна спрямованість на адаптацію до ринкових запитів. Адже згідно з дослідженнями вітчизняних науковців Захарченка В.І., Борисова О.Г. та Іванищевої А.В. будь-яка економічна система базується на формах власності на ресурси та результатах господарської діяльності, що склалися в них. При цьому соціально-економічні відносини визначають характер стосунків людей, що складаються під впливом відносин власності в певному суспільстві. Техніко-економічні відносини відображають процеси використання ресурсів, їх відтворення і визначаються, насамперед, технологічними можливостями. На цій підставі, з певною мірою умовності вчені представляють економіку як процес перетворення наявних у розпорядженні суспільства ресурсів у продукцію, що покликана задовольняти виробничі і невиробничі потреби суспільства і його громадян [8, с. 8]. Адже через спрямування виробничо-господарської діяльності на задоволення запитів споживачів в ринковій економіці раціоналізується використання наявних ресурсів, відбувається загальне економічне зростання та підвищується добробут людей.

Орієнтація на задоволення потреб різнопланових ринкових сегментів передбачає перехід господарюючих суб'єктів до маркетингового менеджменту, що дозволяє поєднувати використання ринкових механізмів та державного регулювання. В даному випадку ринкові механізми спрацьовують через виявлення та задоволення споживчих запитів. Серед останніх містяться також державні вимоги до ринкових суб'єктів на предмет дотримання ними стандартів якості продукції, нормативів з техніки безпеки та охорони праці, захисту природного довкілля та ін.

До числа важливих особливостей сучасного розвитку відносин власності в аграрному секторі слід також віднести:

- єдність соціально-економічних процесів індивідуалізації та соціалізації власності;
- активізація процесів інтелектуалізації власності;
- інституціональний характер розвитку відносин власності з позицій удосконалення існуючих та сприяння утвердженню нових інститутів багатокладної економіки;
- визначальний характер впливу відносин власності на ефективність соціально-економічного розвитку суспільства;
- залежність розвитку відносин власності від ефективності національної аграрної політики;
- нормативно-правова незавершеність набуття права власності на землю сільськогосподарського призначення з позицій володіння, користування, розпорядження в силу існуючого мораторію на її купівлю-продаж;
- дуальність ведення сільського господарства, що слугує поточним результатом існуючих відносин власності, розвиток яких породжує, з одного боку, формування горизонтально та вертикально інтегрованих корпоративних структур з високим рівнем концентрації аграрного ресурсного потенціалу, а з іншого — ресурсна диференціація та подрібнення учасників аграрної виробничо-господарської діяльності;
- взаємозв'язок розвитку відносин власності в сільському господарстві з перебігом біологічних процесів, природнокліматичними умовами господарювання, територіально розосередженістю, специфікою організації правці та іншими особливостями виробничо-господарської діяльності аграрного сектора економіки;
- низька ефективність існуючих організаційно-економічних механізмів впливу на розвиток відносин власності з позицій їх підпорядкування поточним та стратегічним цілям соціально-економічного розвитку сільських територій;
- суспільно-політична багатогранність та соціально-економічна багатфункціональність проявів відносин власності;
- суб'єктивність індивідуального сприйняття прав власності та оцінок розвитку відносин власності.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Глибинні перетворення відносин власності закладають основи майбутнього ефективного функціонування аграрного сектора на базі формування багатокладності, посилення конкурентоспроможності агропродовольчої продукції на внутрішньому та світовому ринках, пріоритетності для господарського комплексу соціально-економічних запитів селян, раціональності та збалансованості економічних, соціальних та екологічних складових.

Виділені та інші особливості сучасного розвитку відносин власності аграрного сектора, ідентифікують дане економічне явище серед низки інших явищ та процесів економічної природи та потребують як поглибленого, так і самостійного наукового дослідження.

Література:

1. Юрчишин В.В. Аграрна політика на зламках політичних епох. Історико-соціально-економічні нариси. Наукове видання / В.В. Юрчишин. — К.: Науково-виробниче підприємство "Видавництво "Наукова думка НАН України", 2009. — 366 с.
2. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Т.О. Осташко. — К.: Фенікс, 2004. — 280 с.
3. Россоха В.В. Розвиток відносин власності в сільськогосподарських підприємствах: монографія / В.В. Россоха, Л.М. Пронько. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 254 с.
4. Заєць В.М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель: монографія / В.М. Заєць. — К.: ННЦ ІАЕ, 2011. — 390 с.
5. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство: Избранные труды / А.В. Чаянов / Редкол. сер.: Л.И. Абалкин (пред.) и др. — М.: Экономика, 1989. — 492 с.
6. Турецкий О.А. Управленческий труд: монография / О.А. Турецкий. — Одесса: принт-студия "Абрикос" СПД Бровкин А.В., 2009. — 112 с.
7. Клочан В.В. Система інформаційно-консультативного забезпечення аграрної сфери: монографія / В.В. Клочан. — Миколаїв: МДАУ, 2012. — 371 с.
8. Захарченко В.І. Зарубіжний і вітчизняний досвід державного регулювання економіки для сучасної України / В.І. Захарченко, О.Г. Борисов, А.В. Іванищева / За ред. професора В.І. Захарченка. — Одеса: Видавничий центр Студія "Негоціант", 2005. — 128 с.

References:

1. Yurchyshyn, V.V. (2009), Agrarna polityka na zlamakh politychnykh epokh. Istoryko-sotsial'no-ekonomichni narisy. Naukove vydannya [An agricultural policy on the bends of eras. Historical and socio-economic essays. Scientific publication], Naukova dumka NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
2. Ostashko, T.O. (2004), Rynkova transformatsiya ahrarnoho sektora [Market transformation of agrarian sector], Feniks, Kyiv, Ukraine.
3. Rossokha, V.V. and Pron'ko, L.M. (2010), Rozvytok vidnosyn vlasnosti v sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstvakh: monohrafiya [The development of property relations in the agricultural enterprises: monograph], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.
4. Zayets, V.M. (2011), Rozvytok rynku sil's'kohospodars'kykh zemel': monohrafiya [The development of agricultural land market: monograph], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.
5. Chayanov, A.V. (1989), Selyans'ke hospodarstvo: vybrani pratsi [A peasant economy: Selected works], Ekonomika, Moskva, Radians'kyi Soyuz.
6. Turets'kyi, O.A. (2009), Upravlins'ka pratsya: Monohrafiya [Managerial work: Monograph], prynt-studyya "Abrykos" SPD Brovkin A.V., Odessa, Ukraine.
7. Klochan, V.V. (2012), Sistema informatsiyno-konsul'tatsiynoho zabezpechennya ahrarnoyi sfery: monohrafiya [The system of information and consultative provision of the agrarian sector: monograph], MDAU, Mykolayiv, Ukraine.
8. Zakharchenko, V.I. Borisov, O.H. and Ivanyshcheva, A.V. (2005), Zarubizhnyy i vitchyznyanyy dosvid derzhavnogo rehulyuvannya ekonomiky dlya suchasnoyi Ukrainy [Foreign and domestic experience of state regulation of economy for the real Ukraine], Vydavnychyy tsentr Studiya "Nehotsiant", Odessa, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2014 р.